

הקדמה

משה קיבל שתי תורות בהר סיני: תורה שבכתב ותורה שבעל פה. על התורה שבכתב כמעט ולא היו עוררין במהלך הדורות. היא נחשבה בעיני כל מקור מוסמך לרצון הבורא. אך על הפרשנות שלה - התורה שבעל פה - קמו במהלך ההיסטוריה מערערים רבים. אך ללא תורה שבעל פה, המפרשת את התורה שבכתב, נשאר התורה חסרת יכולת יישום. פסוקי התורה נשארים חתומים ללא יכולת לממש אותם בחיי המעשה עקב חוסר הבנה בסיסית מה רוצה ה' שנקיים. בפריקים הקרובים הרמב"ם מבסס את מעמדה של התורה שבעל פה ואת מעמד נושאה - חכמי ישראל. מושכל ראשון הוא שניתנה פרשנות מוסמכת מאת ה' לפסוקי התורה. פרשנות זו - הקבלה, עברה במסורת מדור לדור על ידי חכמי ישראל. לא רק זאת, אלא שהתורה נתנה לחכמי ישראל גם את הסמכות המלאה לחדש הלכות, לגזור גזירות ולתקן תקנות בהתאם למציאות המתחדשת. כל זה הוא רצון התורה, והנשמע לדברי חכמים עושה את רצון ה' אשר ציווה על כך. הסמכות שלהם היא כה גדולה עד כדי כך שאם החכמים רואים שזו הדרך לחיזוק חיי התורה והמצוות בעם ישראל, בכוחם להחליט, כהוראת שעה, לבטל מצוה ממצוות התורה. הרמב"ם מפרט את דרכי הכרעותיו של בית הדין הגדול בירושלים, שהוא ליבה של התורה שבעל פה. הרמב"ם מוסיף שבענייני גזירות קבועות שרוצה בית הדין הגדול לגזור על הציבור, בית הדין צריך לשמוע את רחשי הציבור בישראל, ולהיווכח האם הם יכולים לקבל את הגזירה או שמא לא. הרמב"ם חותם בעונשם החמור של אנשים המערערים את סמכותה של התורה שבעל פה ושל חכמים.

ביאורים

לבית הדין יש תפקיד משמעותי בישראל. הוא אינו מתפקד רק כמקום הנועד לעשות סדר חברתי במקרים סבוכים, כפי שאר בתי הדין המצויים בעולם, אלא בנוסף לכך תפקידו למסור את התורה וללמד את מצוותיה לאומה. הוא משמש צינור להעברת התורה כפי שקיבלה משה רבנו ועל פי הכללים שנמסרו לו בסיני. לכן כותב הרמב"ם שהם "עיקר תורה שבעל פה".

לא לכלל בית דין בישראל יש אותו מעמד ואותה הסמכות. ישנם בתי דין רבים המפורזים ברחבי הארץ, אך רק אחד הוא בעל תוקף משמעותי זה, והוא בית הדין הגדול היושב בלשכת התורה בהר הבית שבירושלים. שם מקובצים גדולי האומה המובהקים, וכוחם ההלכתי הוא הרב ביותר.

אמנם, ברור שאין דמיון מוחלט בין בתי הדין במהלך ההיסטוריה, וישנו פער בין גדולתם של הדיינים בבית דינו של משה רבנו לדיינים בזמנים מאוחרים יותר. אך מכיוון שזהו מהלך הדורות וזהו רצונו של הבורא שכן תימסר התורה לישראל - להלכה ולמעשה אין שום הבדל בין סמכות בית דין לבית דין, ועל כן אומרים חז"ל: "ירובעל בדורו כמשה בדורו, בן בדורו כאהרן בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו... אין לך לילך אלא אצל שופט שבימינו". [ראש השנה כה:]

סמכות בית הדין גדולה, וישנו איסור חמור לפקפק בה. סמכות גדולה נוספת מאפשרת לבית הדין, מלבד מסירת התורה שכבר קיבלנו, אף לחדש תקנות חדשות וגזירות לפי הצורך והשעה. בסמכות זו כלולים שלושת החלקים של התורה שבעל פה (שיבוארו בהמשך דברי הרמב"ם) - העברת המסורת, דרשה של הלכות מהתורה שבכתב, ותוספת של תקנות או גזירות חדשות של חכמים.

הרחבות

לסמוך על בית הדין הגדול

ועליהם הבטיחה תורה' הבטיח' הוא לשון הבטחה עתידית, ונראה שכאן משמענו לשם מבטחנו, שעל בית הדין הגדול אמרה לנו התורה לבטוח, לסמוך ולהישען (ראה תהלים כב, י').

מלקות על לאו

שנתן לאזהרת מיתת בית דין. מצות לא תעשה שהעונש עליה עלול להיות מיתת בית דין, אין מענישים בה עונש אחר, כגון מלקות, אף אם הנידון אינו נענש במיתה. והסיבה היא, מפני שלא זה נועד להיות אזהרה למיתה, ונמצא שהתורה לא ייחדה במקרה זה אזהרה למלקות [פירוש המשניות לרמב"ם, מכות ג, א].

הוראה כנגד בית הדין

כל חכם שמונה על דבריהם. מורד בסמכותם של הסנהדרין, בין שעושה מעשה בניגוד להוראת הסנהדרין, בין שפוסק לאחרים לעשות בניגוד להוראתם [להלן ג, ד-ה]. שנאמר "והאיש אשר יעשה בודון בבלתי שמע אל הכהן העמד לשרת שם את יהוה אלהיך או אל השפט ומת האיש ההוא ובערת הרע מישראל. וכל העם ישמעו ויראו ולא יזידון עוד" (פסוק זה מתפרש דווקא על חכם שהגיע להוראה. ראה להלן ג, ה).

העובר על דברי חכמים

השלישה דברים. דברים שלמדו מפי השמועה או שלמדו אותם באחת מן המידות, ודברים שעשו משום סייג. העובר על השניים הראשונים, עובר על דברי התורה; והעובר על השלישי, עובר על דברי חכמים. ורק אם נתלוה לעברה על דברי חכמים גם ערעור על סמכותם של חכמים לפסוק הלכות, המערער עובר גם על איסור מן ההוראה, "לא תסור".

הלכות ממרים

יש בכללן תשע מצוות, שלש מצוות עשה ושש מצוות לא תעשה, וזה הוא פְּרָטָן: (א) לעשות על פי התורה שִׁיאָמְרוּ לָנוּ בֵּית דִּין הַגְּדוֹל. (ב) שִׁלָּא לְסוּר מִדְּבָרֵיהֶם. (ג) שִׁלָּא לְהוֹסִיף עַל הַתּוֹרָה, לא במצוות שבכתב ולא בפרושן שלמדנו מפי השמועה. (ד) שִׁלָּא לְגַרֵעַ מִן הַכֹּל. (ה) שִׁלָּא לְקַלֵּל אֶב וְאָם. (ו) שִׁלָּא לְהַכּוֹת אֶב וְאָם. (ז) לְכַבֵּד אֶב וְאָם. (ח) לִירָאָה מֵאָב וְאָם. (ט) שִׁלָּא יִהְיֶה הַבֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה עַל קוֹל אָבִיו וְאִמּוֹ. ובאור מצוות אלו בפְּרָקִים אֵלוּ.

פרק ראשון

תוקף ב"ד הגדול; מחלוקת

א בית דין הגדול שִׁבְרוּשָׁלַיִם - הם עִקְרוֹ תוֹרָה שִׁבְעַל פֶּה, והם עִמּוּד הַהוֹרָאָה, וימָהֵם חֵק וּמִשְׁפָּט יוֹצֵא לְכָל יִשְׂרָאֵל, וְעֲלֵיהֶם הַבְּטִיחָה הַתּוֹרָה, שִׁנְאָמְרוּ: "עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרֵךְ וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לָךְ תַּעֲשֶׂה" (דברים יז, יא) - זוּ מִצְוֹת עֲשֶׂה. וְכָל הַמֵּאֲמָיִן בְּמִשְׁפָּה רַבָּנוּ וּבְתוֹרָתוֹ חִיב לְסַמֵּךְ מַעֲשֵׂה הַדֵּת אֲלֵיהֶם וְלִשְׁעַן עֲלֵיהֶם.

ב, כָּל מִי שִׁאִינוּ עוֹשֶׂה בְּהוֹרָאתָן עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה, שִׁנְאָמְרוּ: "לֹא תִסּוּר מִכָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לָךְ...". (שם; בפסוק: מִן הַדָּבָר). וְאִין לֹקִיין עַל לֹא זֶה, מִפְּנֵי שִׁנְתָן לְאִזְהַרְתָּ מִיתַת בֵּית דִּין, שִׁכָּל חֵכֶם שְׁמוֹנָה עַל דְּבָרֵיהֶם מִיתַתוּ בְּחֵנֵק, שִׁנְאָמְרוּ: "וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּדוֹן...". (שם יז, יב).

ג, אֲחָד דְּבָרִים שִׁלְמָדוֹ אוֹתָן מִפִּי הַשְּׂמוּעָה, וְהֵם תוֹרָה שִׁבְעַל פֶּה; וְאֲחָד דְּבָרִים שִׁלְמָדוֹ אוֹתָן מִפִּי דְעִתָּן בְּאַחַת מִן הַמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בָּהֶן וְנִרְאָה בְּעֵינֵיהֶן שֶׁהִדָּבָר זֶה כִּף הוּא; וְאֲחָד דְּבָרִים שֶׁעָשׂוּ אוֹתָן סִיג לַתּוֹרָה וְלִפִּי מַה שֶׁהִשְׁעָה צְרִיכָה, וְהֵן הַגְּזוּרוֹת וְהַתְּקִנּוֹת וְהַמְּנַהֲלוֹת - בְּכָל אֲחָד וְאֲחָד מֵאֵלוּ הַשְּׁלִשָּׁה דְּבָרִים מִצְוֹת עֲשֶׂה לְשִׁמּוּעַ לָהֶן, וְהַעוֹבֵר עַל כָּל אֲחָד מֵהֶן עוֹבֵר בְּלֹא תַעֲשֶׂה.

ד, הֵרִי הוּא אוֹמֵר: "עַל פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרֵךְ" (שם יז, יא) - אֵלּוּ הַגְּזוּרוֹת וְהַתְּקִנּוֹת וְהַמְּנַהֲלוֹת שִׁיּוֹרוּ בָּהֶן לְרַבִּים כְּדִי לְחַזֵּק הַדֵּת וְלִתְקַן הָעוֹלָם; "וְעַל הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לָךְ תַּעֲשֶׂה" - אֵלּוּ דְּבָרִים שִׁלְמָדוֹ אוֹתָן מִן הַדֵּת בְּאַחַת מִן הַמִּדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בָּהֶן; "מִכָּל הַדָּבָר אֲשֶׁר יֹאמְרוּ לָךְ" - זוּ הַקְּבֵלָה שֶׁקִּבְּלוּ אִישׁ מִפִּי אִישׁ.

א **הַתּוֹרָה** - ההוראה. **בית דין הגדול** - הסנהדרין הגדולה. **ב** **שִׁלָּא לְסוּר מִדְּבָרֵיהֶם** - שלא לחלוק על סמכותם ושלא להמרות את פיהם (ל"ת ש"ב). **ג** **מִפִּי הַשְּׂמוּעָה** - כפי ששמעו איש מפי רבו במסורת שבעל פה כיצד להבין את דברי המקרא. **ט** **סוֹרֵר וּמוֹרֵה** - כלשון התורה: "כי יהיה לאיש בן סורר ומורה איננו שומע בקול אביו ובקול אמו, וְיִסְרוּ אוֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם" (דברים כא, ח).

הַגְּדוֹל שִׁבְרוּשָׁלַיִם - הסנהדרין שישבה בלשכת הגזית שבמקדש, ששם היה מעמדה המושלם (ראה להלן ביאור הלכה ד; סנהדרין א, ג; י"ב; וראה שם א"ח). **עִקְרוֹ** - שורש, יסוד. **תוֹרָה שִׁבְעַל פֶּה** - פירושי התורה שבכתב וההלכות שנמסרו במסורת שבעל פה ממשנה רבנו (הקדמה למשנה תורה, א, ג; ולהלן 22).

עִמּוּד הַהוֹרָאָה - יסוד הפסיקה ההלכתית, גם כשלא נמסרה מסיני (הקדמה למשנה תורה, כה; ולהלן 22). **לְסַמֵּךְ מַעֲשֵׂה הַדֵּת** - קיום התורה הלכה למעשה. **לִישְׁעַן עֲלֵיהֶם** - לקבל את סמכותם בביאור התורה (י').

בְּהוֹרָאתָן - מתוך קבלת סמכותם (י'). **מִפִּי דְעִתָּן** - דינים שלא נמסרו במפורש במסורת שבעל פה מפי משה רבנו, ולמדו אותם חכמים כפי הבנתם את התורה. **מִדּוֹת שֶׁהַתּוֹרָה נִדְרָשֶׁת בָּהֶן** - כללים ושיטות כיצד ללמוד הלכות מפסוקי המקרא. **סִיג** (מדר) **לַתּוֹרָה** - הגבלות שנועדו להרחיק את האדם מן העברה, "כמו ששמעו ממשה בפירוש, 'ושמרתם את משמרת' (ויקרא יח, ל), שאמר: עשו משמרת למשמרת" (הקדמה למשנה תורה, כד; פה"מ אבות א, א). **שֶׁהִשְׁעָה צְרִיכָה** - חקיקה המתחדשת על פי הנסיבות המשתנות במהלך הדורות. **גְּזוּרוֹת** - מעשים שאסרו חכמים לעשותם מחשש שייכשל האדם ויעבור על איסור מן התורה, כגון אכילת בשר עוף בחלב (להלן ב, ט). **תְּקִנּוֹת** - שתיקנו אותם חכמים כדי לבסס את האמונה במעשי הדת, כגון שלוש תפילות בכל יום (תפילה א, ה-ו, 1), או לשמירה על הסדר הציבורי, כגון שבועות מסוימות (טוען ונטען א, ב-ג). **מְנַהֲלוֹת** - דברים שנהגו בהם בני אדם או חכמים יחידים, ונתנו להם חכמי הסנהדרין תוקף הלכתי לאחר זמן (י; וראה להלן 22). **וְלִתְקַן הָעוֹלָם** - לקיים סדר חברתי ראוי.